

Андреј Л. ШЕМЈАКИН*

РУСИЈА И УСТАНАК У ХЕРЦЕГОВИНИ
1882. ГОДИНЕ: ДОБРОВОЉАЧКА АКЦИЈА
ЈОВАНА ПОПОВИЋА-ЛИПОВЦА

ABSTRACT: *The paper analyses the relation of Russia to the uprising in Herzegovina in 1882, distinguishing a difference between the policy of official Petersburg and the activities of the Moscow's Slavophil circles led by Ivan S.Aksakov. While the Russian government has decidedly refused to support the rebels, members of the mentioned circles have tried to send some aid via Sophia. The main lever in this project was the "volunteer action" of the Russian officer of the Montenegrin origins – Jovan Popović – Lipovac.*

KEY WORDS: *Russia, uprising in Herzegovina 1882, Slavophil circles, Ivan S.Aksakov, Jovan Popović – Lipovac*

Добро је познато да је 1881. у Боки Которској (Кривошијама), а наредне године и у Херцеговини, плануо устанак православног становништва против планираног регрутовања у аустријску војску. О томе су писали многи истраживачи: Хамдија Капићић, Драгослав Страњаковић, Милорад Екмечић, Михаило Војводић, етц. У сваком се раду тврдило да је у устаничким борбама било руског уплива, чак и учешћа, а амерички историчар Чарлс Јелавић је отворено рекао да је иза тога устанка стајала управо Русија... Али, ту се одмах поставља једно питање – каква Русија? Јер, како је добро уочио Слободан Јовановић, «често се не прави разлика између онога што су руски агенти радили на лицу места на своју руку, и онога што је била права политика петроградског кабинета».

Када је плануо устанак, руски дипломатски представник у Београду Александар Ивановић Персијани је упутио о томе детаљни

* Институт за славистику (РАН), Москва.

извештај Министарству спољних послова. На његовој маргини је император Александар III својом руком забележио: «Добро би било да се њима помогне, али није сада време»¹. И то је био званични став петроградског кабинета. Али, ствари су се одвијали другим током. У марту-априлу 1882. године руски дипломатски представник у Бугарској (а истовремено блиски пријатељ и присталица чувеног словенофила Ивана Сергејевича Аксакова) Михаил Александрович Хитрово почео је да прикупља оружје, а од Црногораца, који су радили у Бугарској, формира добровољачке чете, да се они, уз подршку руских официра, пребаце преко Србије у Херцеговину, у помоћ устаницима. У исто време се у Софији појавио Јован Поповић-Липовац, о коме морамо да кажемо бар неколико речи.

Јован Поповић-Липовац (1856-1919) – будући руски племић и генерал-лајтнант; јунак Руско-јапанског и Првог светског рата, кавалер ордена Светог Станислава и Свете Ане првог реда, Светог Владимира другог и Светог Ђорђа четвртог реда, родио се 1856. године у Црној Гори, у селу Грађане (Ријечка нахија). Дошао је у Русију 1872, да се (уз помоћ Московског словенског комитета) упише на Медицински факултет Московског универзитета. Због учешћа у Херцеговачком (1875) и Босанском (1876) устанку, као и у Црногорско-турском рату, није га завршио и 1877. ступа у руску војску као редов. Био је активан у војним операцијама на Кавказу (1877-1878) и у Ахалтекинској експедицији у Средњој Азији (1879-1881). Током ратних дејстава био је рањен, три пута одликован и унапређен у официрски чин. Тако, 1882. године – он је већ потпоручник царске гарде², што се мора посебно нагласити...

Нисмо случајно поменули да је Хитрово био пријатељ Аксакова. Без обзира на то што се налазио у царској дипломатској служби, он је у време Херцеговачког устанка тајно радио у Софији баш по Аксаковљевим наређењима – *против званичне политике Русије*. О томе, пак, да је код московских словенофила постојала намера да се искористи тај устанак против Беча, сведочи генерал-лајтнант Александар Алексејевич Кирејев³ у свом дневничком запису од краја јуна 1882.

¹ Архив внешней политики Российской империи (dalje – АВПРИ). Ф. Политархив. Оп. 482. Д. 419 (1882 г.). Л. 31 (А.И. Персиани – Н.К. Гирсу. Белград, 7 февраля 1882 г.).

² Опширније о животу и служби Ј. Поповића-Липовца у Русији у годинама пре «добровољачке акције» види: *Шемякин А.Л.* Свой среди «своих». Йован Попович-Липовац и восстание в Герцеговине (1882 г.) // Черногорцы в России. М., 2011. С. 109-113.

³ Кирејев А.А. – рођени брат мајора Николаја Алексејевича Кирејева, који је 6 јула 1876. године (као руски добровољац) погинуо у Источној Србији, код села Раковице. Његов ордонанс је у тим борбама био будући чувени српски војвода Живојин Мишић (види: *Мишић Ж.* Моје успомене. Београд, 1985. С. 35-40).

године: «Све то упућује на неки антиаустријски план, који је био замишљен доста смело, али испуњен је врло лоше»⁴. На крају крајева, све се тако и десило.

Јован Поповић-Липовац био је у блиским односима са Аксаковим још од студија на Московском универзитету. Иван Сергејевич му је новчано помагао и на факултету, и на ратиштима, и на одмору: у Швајцарској и у Паризу⁵. Дакле, није случај да је он (поводом «акције» Аксакова и Хитровоа) одмах похитао у Бугарску – у жељи да се преко Србије, заједно са четом црногорских добровољаца, пробије у Херцеговину. Све је између њих двојице већ било договорено...

Та његова «добровољачка акција» је релативно позната, али само у *опитим цртама*. То макар потврђује велики број грешака у најновијој (и за сада најпотпунијој) биографији «руског Црногорца»⁶. Шта да се каже, ако је чак руско министарство спољних послова у свом званичном одговору само ширило руке: «Активност г. Поповића-Липовца током Херцеговачког устанка нама је мало позната. И тешко да ће се она потпуно разјаснити, због тешкоћа прикупљања података у оно несигурно време»⁷. Ми ћемо ипак да покушамо «разјаснити» детаље те «активности» – захваљујући личним писмима Поповића-Липовца Аксакову, до којих смо дошли у међувремену, она добија нове и доста неочекиване димензије.

* * *

Крајем априла, Јован Поповић-Липовац заједно са четом црногорских добровољаца и два кола пушака и муниције, у друштву са још једним руским официром црногорског порекла Стеваном Ивановићем, прелази из Бугарске у Србију, упутивши се према Санцаку. Српска напредњачка влада Милана Пироћанца одмах је обавестила о томе Беч и наредила начелницима свих граничних округа да се добровољци што пре ухвате и да се код њих нађу докази, да су испуњавали наредбу званичног Петрограда⁸.

⁴ Наведено према: *Хевролина В.М.* Идеја славянског единства во внешнеполитических представлениях поздних славянофилов (конец 70 – середина 90-х годов XIX века) // Славянский вопрос: веки истории. М., 1997. С. 96.).

⁵ Отдел рукописей Российской Национальной библиотеки (dalje – ОР РНБ). Ф. 14. Д. 274. Л. 8 (Й. Попович-Липовац – И.С. Аксакову, Париз, 19 марта 1878 г.); д. 275. Л. 3 (Й. Попович-Липовац – И.С. Аксакову, Санкт-Петербург, 22 июня 1877 г.).

⁶ *Петров А.А., Клевалина Н.А.* Йован Попович-Липовац. Воин, поэт, ученый. М., 2011. С. 63-65. Види такође: *Петров А.А.* И.Ю. Попович-Липовац – генерал русской службы // Черногорцы в России. С. 92-93.

⁷ АВПРИ. Ф. Славянский стол. Оп. 495. (1899 г.). Д. 13607. Л. 8.

⁸ Архив Србије. Ф. Милутина Гарашанина. Бр. 413. Л. 4; Бр. 420. Л. 15, 16, 20, 41, 42.

И овде морамо да свратимо пажњу на један доста озбиљан детаљ. Сви истраживачи, који су писали о Херцеговачком устанку, и успут о Липовчевој акцији, наглашавали су да је он ишао кроз Србију, већ будући у оставци – као што су пре 7 година руски добровољци учествовали у Српско-турском рату. Међутим, он је дао оставку тек после неуспеха своје акције и повратка у Бугарску, 5. јула 1882. године⁹. То је могло да значи само једно: десетак дана је широм Србије «шетао» *активни* руски гардијски официр – и то са колима, пуним пушака и муниције, и са намерама противним интересима Београда и Беча. Прилика за дипломатски скандал и компромитацију Петрограда била је сјајна, и српска аустрофилска влада никако није желела да је пропусти¹⁰.

А добровољцима је, међутим, ипак успевало да се пробијају кроз обруч српских жандара. Релативно успешно, изгубивши успут само једна кола пушака, они су стигли до Ужичког округа. Другог маја, испод планине Јелица, Поповић и Ивановић су поделили својим људима оружје и у ноћ између 6. и 7. маја прешли реку Тисовица. И ту су се разделили. Ивановић је са већим делом одреда кренуо у Васојевиће и оданде је прошао на терен, где се борио док устанак у јесен 1882. године није коначно угушен¹¹.

Поповић-Липовац је такође прешао границу, али после неколико дана лутања између Нове вароши, Пријепоља и Белог Поља, опкољен непријатељским граничарима и војницима, морао је да се врати у Србију. О свему томе је сам испричао у писму Аксакову¹². Ухапшен је 12. маја у Ужицу, а његов руски пасош одмах је послат у Беч. У писму Аксакову од 4. августа, Липовац је написао како је бугарски кнез Александар Батенберг њему причао у Софији, да је својим очима видео Липовчев руски пасош на столу императора Фрање-Јосифа¹³. И најзад, 22. јуна, Липовац је био протеран у Бугарску, где је наишао на веома хладан пријем. Хитрово је већ одавно био смењен, а његов «наследник» – тајни саветник Арсењев није хтео ни да га прими¹⁴. Уз све то, 5. јула је стигла и оставка... Тако се завршила «одисеја» руског гардијског потпоручника.

⁹ Российский Государственный военно-исторический архив (dalje – РГВИА). Ф. 430. Оп. 1. Д. 167. Л. 3-3 об.

¹⁰ Види такође: *Петров А.А., Клевалина Н.А.* Йован Попович-Липовац. Воин, поэт, ученый. С. 64-65.

¹¹ *Војводић М.* Србија и устанак у Херцеговини 1882. године // Ранко Тајсић у политичком животу Србије. Чачак, 1994. С. 49.

¹² Рукописное отделение Института русской литературы РАН (dalje – РО ИРЛИ). Ф. 3. Оп. 4. Д. 491. Л. 5-6 об. (Й. Попович-Липовац – И.С. Аксакову. Бердянск, 4 августа 1882 г.). Види такође: *Страњаковић Д.* Држање званичне Србије за време устанка у Херцеговини и Боки 1882. године // Братство. Београд, 1940. Књ. XXXI. С. 202-203.

¹³ РО ИРЛИ. Ф. 3. Оп. 4. Д. 491. Л. 6.

¹⁴ РГВИА. Ф. 430. Оп. 1. Д. 167. Л. 4.

Вративши се у Русију Поповић-Липовац је писао Аксакову са свог имања у Берђанском ујезду (срезу) Таврической губерније: «Ја сам сада у оставци, али желео бих да наставим службу, само не у гарди, где је живот монотон и досадан. Русија сада не ратује, и у таквој ситуацији волео бих да идем у Ташкент». И даље у свом писму Липовац моли Аксакова да издејствује да он буде постављен за ађутанта ког генерала Михаила Григорјевича Черњајева, који је тада био војни гувернер Туркестана¹⁵.

Али... Аксаков, који је увек помагао, овог пута не жури у помоћ, и Поповић-Липовац се, уместо у Туркестану, те исте 1882. године, нашао у Црној Гори као ађутант кнеза Николе. За других 16 година он је морао да напусти своју «другу домовину».

* * *

Из нашег излагања следе три закључка.

Прво. Званична Русија почетком 1880-их година није ни најмање желела да се уплиће у било какве нове компликације на Балкану, што потврђују речи цара Александра ИИИ, као и оштра реакција на добровољачку акцију Јована Поповића-Липовца. После Берлинског конгреса 1878. године ситуација у региону и око њега се дефинитивно променила. Јесте, после је било мешања Петрограда у бугарске ствари, али знатно касније и апсолутно другим поводом. Покушај да се помогне херцеговачким устаницима 1882. године, нама изгледа као последњи одјек активности руских словенофила из 1870-их година – инерција тога чувеног покрета, која је сада све више слабила. Тај је покушај био непосредно повезан са личношћу Ивана Сергејевича Аксакова.

Друго (што се лично њега тиче). Сматра се да је Аксаков после 1878. године, када је, на доста бруталан начин, био затворен Московски словенски комитет, отишао у сенку, бавећи се од тада искључиво публицистиком. Али – чинењнице сведоче да се он ипак није смирио. И више од тога. Не ради се само о подршци херцеговачких устаника. Децембра 1885. године Никола Пашић, који је побегао из Србије после неуспеле Тимочке буне (у јесан 1883) и у избеглиштву припремао нови устанак против српског краља Милана Обреновића, први пут је дошао у Москву. И то директно код Аксакова. Имао је пропратно писмо од секретара Петроградског словенског добротворног друштва Василија Ивановића Аристова, који је молио Ивана Сергејевича да помогне Пашићу у његовим завереничким плановима¹⁶. И он је помогао – у Москви је формиран штаб завереника, у који су ушли Пашић, Аксаков, збачени

¹⁵ РО ИРЛИ. Ф. 3. Оп. 4. Д. 491. Л. 7 об. (Й. Попович-Липовац – И.С. Аксакову. Бердянск, 4 августа 1882 г.).

¹⁶ ОР РНБ. Ф. 14. Д. 55. Л. 3-3 об. (Санкт-Петербург, 10 декабря 1885 г.).

српски митрополит Михаило и бивши командант руских добровољаца у Србији генерал Черњајев. Пашићу су била одобрена одређена новчана средства и он се вратио «на терен», у Румунију, са најбољим надама¹⁷. Али судбина му је ускоро задала страховит ударац – у јануару 1886. године Аксаков је изненада умро... Јасно се види да је вођа московских словенофила и после 1878. године, као по некој инерцији, настављао своју тајну активност у вези са Балканом, али сада (и то треба посебно нагласити) радио на своју руку и упркос «генералној линији» петроградског кабинета. А и променио је непријатеља – уместо против Турске од сада «се борио» против Беча. Све ово би требало да имају у виду биографи Ивана Сергејевича.

И, најзад, треће (у вези са Јованом Поповићем-Липовцем). Добровољачка акција 1882. године постала је својеврсни међаш у каријери «руског Црногорца». После повратка из Бугарске он више није добио никаквих војничких дужности, мада је желео да настави службу у Русији; лишио се подршке Аксакова, који се, узгред буди речено, и сам нашао под сумњом¹⁸, и најзад морао да напусти Русију. То је била цена његове авантуре, или, другим речима, тога да се пасош *активног* руског официра нашао на столу аустријског императора, што је могло да постави Петроград на ивицу политичке компромитације, и то баш тада, када он заиста није био ни крив ни дужан...

Тек 1898. године, после смрти Александра III, Поповић-Липовац ће се коначно и заувек (примивши руско држављанство) вратити у Русију.

Andrey L. SHEMYAKIN

RUSSIA AND THE ARMED UPRISING IN HERZEGOVINA
OF 1882 YEAR: «VOLUNTEER ACTION»
OF JOVAN POPOVIĆ-LIPOVAC

Summary

The author analyses the Russia's attitude to the armed insurrection in Herzegovina in 1882. While the official Saint-Petersburg took a negative stance refusing to help the insurgents, Moscow Slavophiles headed by I.S. Aksakov decid-

¹⁷ Шемякин А.Л. Никола Пашич в Румынии (1885-1889) // Славянский альманах (2006). М., 2007. С. 103-104.

¹⁸ Види: Шемякин А.Л. Свой среди «своих». Йован Попович-Липовац и восстание в Герцеговине (1882 г.) // Черногорцы в России. С. 114-115.

ed to use a favorable occasion to organize an anti-Austrian action. Jovan Popović-Lipovac, Russian Guards officer, a Montenegrin by birth played the leading part in it. In the end of April 1882 with a group of Montenegrin volunteers he moved from Bulgaria to Serbia aiming eventually to get to Herzegovina to help the insurgents. It is important to note that at the moment he was not in retirement but on active duty as an officer. This created a real risk of compromising the Russian government's foreign policy, because of possible accusations of interfering in the „internal Austrian” affairs. Having been arrested by the Serbian authorities the Russian guardsman failed to get the battlefield in Herzegovina. After a monthly detention he was expelled back to Bulgaria. Popović-Lipovac paid a high price for his “volunteer action” – he was left without further promotion and finally retired from the army. Moreover Popović-Lipovac had to leave Russia for long 16 years... Thanks to the new archive materials revealed recently (first of all the correspondence between Aksakov and Popović-Lipovac) the author succeeded to reconstruct all the aspects of the “action”.

